

کنترل (نظارت) اجتماعی

در پیش‌گیری و حفاظت اجتماعی

محمد حسین پوریانی^۱

چکیده

در این مقاله با ذکر مقدمه‌ای به تعریف نظارت (کنترل) اجتماعی پرداخته شد، هم‌چنین رابطه‌ای بین هنجارها و نظارت اجتماعی؛ تمایز هنجار دینی و غیر دینی اشاره شده؛ سپس با توجه به نظریه‌های اگوست کنت، امیل دورکیم، پارسنز و اسلام در خصوص کنترل اجتماعی، تلاش شده رویکرد ترکیبی (تلفیقی) ارائه گردد. شیوه‌ها و روش‌های کنترل اجتماعی به کارکردهای اجتماعی و اقسام آن بخشی از مقاله حاضر را به خود اختصاص داده است. در پایان مقاله بحث ضمانت‌های اجرایی و دخالت مردم در پیش‌گیری و حفاظت اجتماعی پرداخته شده است.

مقدمه

قرآن کریم و روایات حکایت‌گر سیره عملی معصومان است. از طرفی، خود ناظر جامعه اسلامی است. با بیاناتی متفاوت از گناهان به‌طور عام^۲ و با تأکید بر گناهی خاص نهی کرده است^۳ و از طرف دیگر، از مؤمنان خواسته است به مقابله با منکرات و گناه برخیزند^۴ و از ضرورت این کار غافل نمانند.

امام علی علیه السلام در نهج البلاغه می‌فرماید: همه اعمال نیک و جهاد در راه خدا در برابر امر به معروف و نهی از منکر همانند قطره‌ای در برابر دریا است^۵ علاوه بر آن، قرآن و روایات در

۱. دانشجوی دکتری تخصصی جامعه‌شناسی (P.H.D) و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی نراق.

۲. نزعمران (۳) آیه ۱۰۴.

۳. حج (۲۲) آیه ۳۰.

۴. احزاب (۳۳) آیه ۱.

۵. نهج البلاغه، حکمت ۳۷۴.

موارد بسیاری مجازات‌ها،^۱ پاداش‌ها^۲ آثار سوء اجتماعی گناه^۳ و آثار اجتماعی رعایت هنجارهای شرعی^۴ را در جهت ترغیب به اجتناب از گناهان و تشویق به رعایت هنجارهای شرعی متذکر می‌شوند.

بدین جهت ستاد پیش‌گیری و حفاظت اجتماعی در جهت احیای امر به معروف و نهی از منکر و اجرای بندهای ۴ و ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی در پیش‌گیری از وقوع جرم و بند ۱ اصل ۱۵۸ به این امر مهم پرداخته است. بدین ترتیب در جهت انجام نظارت اجتماعی و حفاظت از جامعه و برای کاهش وقوع جرایم و اخذ اطلاعات صحیح از میان شهروندان و احیای سنت حسنه امر به معروف و نهی از منکر و سازماندهی و ساماندهی جوانان متدین مساجد، محلات شهرهای استان و برقراری ارتباط همه‌افشار با تشکیلات قضایی طرح تشکیل ستادهای پیش‌گیری و حفاظت اجتماعی را به شرح زیر اعلام کرده‌اند:

(الف) احیای سنت حسنه امر به معروف و نهی از منکر؛

(ب) پیش‌گیری از وقوع جرم؛

(ج) پاک‌سازی جامعه از عناصر مجرم؛

(د) انسجام بخشیدن به امت حزب‌الله در جهت اصلاح جامعه؛

(ر) نظارت و حمایت قانونی از امر به معروف و نهی از منکر.

نظارت (کنترل) اجتماعی

در واقع نظارت (کنترل) اجتماعی دنباله فرایند اجتماعی شدن است. نظارت اجتماعی به ابزارها و روش‌هایی اطلاق می‌شود که برای وادار کردن فرد به انطباق او با انتظارات گروه معین یا کل جامعه، به کار می‌رود. به عبارت دیگر نظارت اجتماعی وسایلی که بر رفتار افراد اثر می‌گذارد و آنان را به پیروی از هنجارها و ارزش‌ها وادار می‌کند.^۵ هرگاه نظارت اجتماعی در عمل تحقق پیدا کند، رفتار فرد با نوع رفتار مورد انتظار هماهنگ می‌شود. کنترل اجتماعی به صورت متقابل نیز بین افراد اعمال می‌شود، یعنی ما بر رفتار دیگران تأثیر می‌گذاریم و در مقابل، دیگران نیز بر رفتار ما تأثیر می‌گذارند.

۱. نساء (۴) آیه ۹۳.

۲. نساء، (۴) آیه ۱۳.

۳. مائده (۵) آیه ۹۰ و ۹۱.

۴. اعراف (۷) آیه ۹۶.

۵. بروس کولن، درآمدی به جامعه‌شناسی، ترجمه محسن نلانی، ص ۱۹۹.

نظارت اجتماعی و هنجارها

نظارت اجتماعی، به توانایی اعضای جامعه در انطباق خود با هنجارهای موجود بستگی دارد و هنجار عبارت است از قاعده رفتار یا به زبان دیگر عبارت از نمونه یا معیار ثابت چیزهایی است که در درون یک فرهنگ معین باید وجود داشته باشد. هنجارها ممکن است یکی از چهار صورت زیر را پیدا کند:^۱

۱. ارزش‌ها ۲. آداب و رسوم ۳. عرف ۴. قوانین.

بدین ترتیب ارزش‌ها، یعنی احساسات ریشه دار و جاافتاده مشترک میان اعضای جامعه. آداب و رسوم؛ یعنی عادات و شیوه‌های عادی رفتار، کردار و رسوم را گویند. عرف، یعنی آداب و رسوم مهم‌تری که ملزومات معنادار شایسته و ناشایسته‌ای دارد. سرانجام قوانین، یعنی عرف‌های مهم‌تری که با ضمانت اجرایی قانونی، حالت رسمی پیدا کرده است. هنجارها ممکن است ممنوع یا تجویز شده باشد. هنجارهای ممنوع، مشخص‌کننده چیزهایی است که فرد مجاز به انجام آن نیست. هنجار تجویز شده، چیزهایی را مشخص می‌کند که فرد مجاز به انجام آن است. در خطر انداختن زندگی دیگران، عبور از چراغ قرمز، رانندگی غیرقانونی و عبور از خیابان‌های یک طرفه، نمونه‌هایی برای هنجارهای ممنوع است. برعکس، پوشیدن لباس مناسب، حمایت از زن و فرزند و پرداخت به موقع بدهی، نمونه هنجارهای تجویز شده است.

هنجار در جامعه اسلامی

تمام اعمال و رفتاری را که انسان از خود بروز می‌دهد، از نظر اسلام در قالب پنج عنوان کلی زیر قرار می‌گیرد:

۱. واجب (ضرورت انجام)، واجب و ضروری بر اعمال و رفتاری اطلاق می‌شود که فرد مسلمان لازم است آنها را انجام دهد و اجازه ترکشان را ندارد.
۲. حرام (ضرورت ترک)، به اعمال و رفتاری اطلاق می‌شود که لازم است از آنها دوری جست و مرتکب نگردد.
۳. مستحب (اولویت انجام)، به اعمال و رفتاری گفته می‌شود که فرد مسلمان بهتر است انجام دهد.

۱. هدایت... سنوده، آسیب‌شناسی اجتماعی (جامعه‌شناسی انحرافات)، ص ۴۲.

۴. مباح (بدون اولویت)، اعمال و رفتاری است که انجام یا ترک آن از هیچ اولویتی برخوردار نیست.

۵. مکروه (اولویت ترک)، اعمال و رفتاری است که پرهیز از آن اولویت دارد. بدین ترتیب عناوین پنج‌گانه، مربوط به اعمال و رفتار اخلاقی و حقوقی می‌شود. واجبات، محرمات، مستحبات، مکروهات، نمایانگر هنجارها هستند. در واقع این چهار قسم راهنمای اعمال و رفتار فرد مسلمان است. هنجارهای اسلامی دینی به دو دسته تقسیم می‌شود: ۱. هنجارهایی که ضرورت دارد و در صورت تخلف با مجازات همراه است مانند محرمات و واجبات. ۲. هنجارهایی که تنها اولویت دارد و تخلف از آنها مجازات قابل توجهی به دنبال نخواهد داشت، مانند مستحبات و مکروهات.

تمایز هنجار دینی و هنجار غیر دینی

هنجار غیر دینی، برای تنظیم شئون اجتماعی و رعایت نظم در جامعه وضع گردیده است. اما هنجار دینی، مقصود اصلی از وضع آن ایجاد اجتماعی صالح و تأمین سعادت واقعی انسان‌ها است. دیگر اینکه هنجارهای دینی، علاوه بر ضمانت‌های معمولی، از ضمانت‌های اجرایی دیگری هم چون مجازات و پاداش‌های اخروی برخوردار است، برای مثال اگر کسی مرتکب قتل شود، علاوه بر قصاص به عنوان مجازات دنیوی، در آخرت نیز جایگاه او جهنم خواهد بود. اما در هنجارهای غیر دینی، ساخته دست بشر و ناقص است و همیشه دست‌خوش تغییر و تحول می‌باشد. دیگر اینکه در هنجار غیر دینی، به روابط انسان‌ها با یکدیگر مربوط است،^۱ اما هنجارهای دینی از سوی خداوند بوده و نسبتاً ثابت است و در جوامع دینی، هم رابطه افراد با یکدیگر و هم رابطه افراد با خدا مد نظر است.

انحراف، گناه، جرم، جنایت

انحراف، در جامعه اسلامی به صورتی متفاوت با دیگر جوامع مطرح می‌شود. انحراف، در جامعه اسلامی زمانی تحقق می‌یابد که هنجارهای دینی، که متناسب با سعادت حقیقی انسان است، رعایت نشود. به افرادی که هنجارهای دینی، را رعایت نمی‌کنند هر چند هنجارهای اجتماعی را رعایت کنند، عنوان «منحرف» اطلاق می‌شود.

۱. مارک آنسل. دفاع اجتماعی. ترجمه محمد آثوری و علی حسین نجفی ابرندآبادی. ص ۸۳.

مسلمانان منشأ انحراف را ابلیس و ابادی او می دانند و انحراف را نشانه تحقق خواست او و دوری انسان از عادت واقعی و کمال نهایی اش می شمارند.

گناه به موارد سرپیچی از هنجارهایی که ضرورت دارد (واجب و حرام) اطلاق می گردد. در قرآن کریم و کتب روایی از گناه با واژه‌ها متفاوتی مانند، ذنب، معصیت، اثم، وزر، یاد شده است.^۱ همه این واژه‌ها حکایت از سرپیچی از فرمان خدا دارد.

از آنجا که تخلف از هنجارهای ضروری، مجازات به دنبال دارد و قاضی حق دارد متخلف را مجازات کند، تخلف از این‌گونه هنجارها، «جرم» تلقی می شود. در بسیاری موارد فقیهان به جای «جرم» لفظ «جنایت» را به کار می برند. جنایت در لغت اسم است برای شری که انسان مرتکب می شود. در اصطلاح فقهی، عملی است که شرعاً حرام است، خواه نسبت به جان، مال یا موارد دیگر صورت گیرد، ولی بیشتر فقیهان بر جنایت در مورد افعالی که بر نفس یا اعضای انسان واقع می شود توافق کرده‌اند که عبارتند از: کشتن، زخمی کردن، سقط جنین و برخی جنایت را بر جرم‌هایی اطلاق می کنند که حدود و قصاص به همراه دارد. بنابراین، انحراف، نسبت به جرم، جنایت و گناه عام تر است.

چارچوب نظری

اگوست کنت فرانسوی کنترل اجتماعی را تحت عنوان قدرت معنوی به کار برده است. ویژگی اصلی (قدرت معنوی) آن است که هدایت عالی تعلیم و تربیت خصوصی و عمومی را بر عهده دارد. به زعم اگوست کنت قدرت معنوی عبارت از مجموعه افکار و عاداتی است که افراد را برای پذیرش نظم جامعه‌ای که در آن زندگی می کند و وظیفه‌ای که انجام می دهند آماده می سازد. وی می گوید تعلیم و تربیت تنها به نسل جوان اختصاص ندارد، بلکه بالغ را نیز شامل می شود.^۲

امیل دورکیم معتقد است اگر در جامعه‌ای همبستگی اجتماعی (نیروی کششی که افراد یک جامعه را به هم می پیوندد) قوی باشد، اعضای آن احتمالاً با ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی هم‌نوا می شوند، ولی اگر در جامعه‌ای همبستگی اجتماعی ضعیف باشد، ممکن است مردم به سوی رفتار مجرمانه کشیده شوند.^۳ به بیان دیگر، افرادی که با اجتماع

۱. شرایع، ج ۴، ص ۱۶۸، ج ۲، ص ۲۶۲؛ بیسوط، ج ۸، ص ۶۹ و احکام السلطانیة، ص ۲۳۶.

۲. منصور ونوفی و علی اکبر نیک خلق، مبانی جامعه‌شناسی، ص ۴۱.

۳. امیل دورکیم، قواعد روش جامعه‌شناسی، ترجمه علی محمد کاردان، ص ۶۲.

بریده‌اند، ممکن است تمایل به نقض آن مقررات را داشته باشند.

دورکیم قائل به همبستگی اجتماعی و کنترل اجتماعی است. هم‌چنین معتقد است هر قدر همبستگی اجتماعی ضعیف‌تر باشد، مردم بیشتر به سوی رفتار مجرمانه کشیده می‌شوند و همبستگی اجتماعی حداقل با چهار عنصر ذیل تقویت می‌گردد:

۱. **علاقه:** کسانی که به دیگران علاقه و توجه دارند و مایلند دیگران نیز هم‌چون آنان پیشرفت کنند و به احساسات و عواطف و رفاه دیگران توجه دارند و به همبستگی اجتماعی کمک شایانی می‌کنند.

۲. **تعهد:** تعهد و دینی که افراد مثبت به اجتماع خود احساس می‌کنند نیز در همبستگی اجتماعی نقش به‌سزایی دارد، هر قدر سرمایه‌گذاری‌های مادی و معنوی افراد در جامعه بیشتر باشد برای حفاظت و حراست از دستاوردهای خود تلاش بیشتری به خرج می‌دهند و سعی می‌کنند با دیگران هم‌نوا شوند و بالعکس هر قدر سرمایه‌گذاری‌ها به خصوص سرمایه‌گذاری‌های معنوی افراد در جامعه کمتر باشد هم‌نوايي نیز کمتر خواهد بود.

۳. **مشارکت اجتماعی:** هر قدر مشارکت افراد در تصمیم‌سازی‌های خرد و کلان جامعه بیشتر باشد، فرصت افراد در رفتارهای انحرافی کمتر خواهد بود. افرادی که در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی دخیل هستند اولاً فرصت کار و تلاش می‌یابند، ثانیاً ارتباط خود را با حاکمان و دولت‌مردان جامعه هر چه محکم‌تر و دقیق‌تر کرده، لذا در تصمیمات حکومتی نقش ایفا می‌کنند. ثالثاً در نتیجه تعامل و مشارکت در فعالیت‌های حکومتی و اجتماعی هزینه‌های احتمالی را نیز خود می‌پردازند، چرا که در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری‌ها نقش اساسی داشته‌اند. (علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

۴. **ایمان:** ایمان و وفاداری به ارزش‌های اخلاقی و هنجارهای اجتماعی خود عامل همبستگی‌های اجتماعی است. در جوامعی که باورهای دینی و ارزش‌های اخلاقی حاکم باشد، کنترل اجتماعی درونی صورت می‌گیرد، چرا که آحاد جامعه خود را مقید به باورهای دینی و ارزش‌های اخلاقی می‌دانند و در نتیجه همبستگی اجتماعی در آن جوامع به مراتب بیشتر از دیگر جوامع است.

پارسنز جامعه‌شناس، عوامل همبستگی و استمرار نظام اجتماعی را در چهار محور دسته‌بندی می‌کند:^۲

۱. گی روشه، جامعه‌شناسی تالکوت پارسنز، مجموعه بزرگان علوم انسانی (۲)، ترجمه عبدالحسین نیک‌نهر، ص ۸۱.

۲. حسین بشیریه، جامعه‌شناسی سیاسی، ص ۸۵.

۱. ارزش‌ها. ۲. هنجارها. ۳. نهادها. ۴. نقش‌ها.

ارزش‌ها، غایبات زندگی را تعیین و کنش‌های افراد را به سوی آن هدایت می‌کنند، کار ویژه نظام ارزشی هر جامعه‌ای ایجاد مبانی همبستگی اجتماعی است. نظام ارزشی عنصر اخلاقی و فرهنگی نظام اجتماعی به شمار می‌رود و به عنوان زیر بنای اجتماع تلقی می‌شود، هنجارها در سایه ارزش‌ها پدید می‌آیند و عمل می‌کنند و قواعد و روش‌های عمل اجتماعی را به دست می‌دهند. نظام حقوقی هر جامعه نظام هنجارهای آن جامعه است، هنجارها زمینه تحقق ارزش‌های جامعه را ایجاد می‌کنند.

نهادها، تبلور ارزش‌ها و هنجارها در مؤسسات اجتماعی هستند و نقش‌ها، مجموعه کار ویژه‌ای در درون هر حوزه از نظام اجتماعی هستند که در عمل ارزش‌ها و هنجارها را در درون نهادها اعمال می‌کند. هر نظام اجتماعی جهت حفظ تداوم و استمرار خود چهار کار ویژه اصلی را انجام می‌دهد که عبارتند از:

۱. حفظ انسجام و همبستگی اجتماعی: این کار ویژه، به وسیله نهادهایی چون مذهب و فرهنگ و خانواده انجام می‌شود که روی هم رفته تشکیل‌دهنده نظام ارزشی جامعه هستند.

۲. ایجاد همبستگی و حل منازعه: به موجب نظام هنجاری یا حقوقی است.

۳. کار ویژه نیل به اهداف: که به وسیله نظام سیاسی انجام می‌شود.

۴. کار ویژه انطباق با شرایط متغیر و جدید که به وسیله نهادهای اقتصادی اجرا می‌گردد.

نظام سیاسی و اجتماعی نیز دارای همین کار ویژه‌های چهارگانه است. ایدئولوژی و قانون اساسی کار ویژه نخست را اجرا می‌کند. دستگاه قضایی وسیله اجرایی کار ویژه دوم است. دستگاه دیوان یا بورکراسی، کار ویژه سوم را اجرا می‌کند و دستگاه اجرایی یا حکومت مسئول انجام کار ویژه چهارم است.

چارچوب چهارم عنصر دینی امر به معروف و نهی از منکر در کنترل اجتماعی است. یکی از ساز و کارهای مهم کنترل اجتماعی در اسلام امر به معروف و نهی از منکر است، این پدیده که یکی از اصول عملی اسلام است، همان نماز و روزه و حج بر مسلمانان با شرایطی واجب است. امر به معروف و نهی از منکر به صورت حکم شرعی، از کارآیی مؤثری برخوردار است؛ زیرا مردم با احساس تکلیف شرعی و حضور و شرکت فعال در رویارویی با آسیب‌های اجتماعی و قانون‌شکنی‌ها بر می‌خیزند و در پاسداری از هنجارهای دینی و ارزشی جامعه اسلامی به وظیفه شرعی خود عمل می‌کنند و مانع گسترش کجروی‌های اجتماعی می‌گردند.

بنابراین، در چارچوب نظری این تحقیق، تلاش شده با رویکرد تلفیقی (ترکیبی) استفاده شود که مرکب از رویکرد آگوست کنت، امیل دورکیم، پارسنز و اسلام می‌باشد که تلاش در ایجاد قدرت معنوی، همبستگی اجتماعی، همبستگی و استمرار نظام اجتماعی و عنصر دینی امر به معروف و نهی از منکر در کنترل اجتماعی و پیش‌گیری و حفاظت اجتماعی چگونه مؤثر می‌باشد.

شیوه‌های کنترل اجتماعی

کنترل اجتماعی در جامعه به دو شیوه متفاوت صورت می‌گیرد:

۱. از طریق اجبار: که براساس آن افراد را به پذیرش شیوه‌های زندگی و الگوهای رفتاری جامعه، با به کار بردن وسایل گوناگونی نظیر مجازات‌های حقوقی و تنبیه و امی دارند.
۲. از طریق اقناع: که براساس آن افراد را با وسایل گوناگون اقناعی از قبیل تبلیغ، پاداش، اعتبار، اعطای درجه، تمجید کردن و تشویق و قدردانی، به پذیرش هنجارهای اجتماعی وادار می‌کنند.^۱

ستادهای پیش‌گیری و حفاظت اجتماعی می‌تواند از شیوه دوم استفاده کنند تا نظارت و کنترل همگانی در جامعه ایجاد شود. در جامعه دینی امر به معروف و نهی از منکر نه فقط شامل آحاد جامعه نسبت به یکدیگر است، بلکه مردم بر عملکرد مسئولان و دولت‌مردان نیز نظارت داشته و در واقع با اهرم امر به معروف و نهی از منکر و با ساز و کارهایی از قبیل تشکیل ستادهای مختلف پیش‌گیری و حفاظت اجتماعی می‌توانند افراد را از کجروی باز دارند.

کارکردهای اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر

- کارکردهای اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر که منجر به کنترل‌های اجتماعی می‌گردد:
۱. ضامن اجرای قانون الهی و برپایی هنجارهای دینی است.
 ۲. موجب تداوم ارزش‌ها و هنجارهای دینی می‌گردد، در نتیجه، موجبات فلاح و رستگاری مسلمانان را فراهم می‌آورد.

۱. مهدی کی‌نیا، مبانی جرم‌شناسی، جامعه‌شناسی جنایی، ص ۸۴.

۳. عامل ایجاد وحدت و همبستگی مسلمانان است و موجب تقویت روح جمعی آنان می‌شود.^۱

۴. با کلیه ضد ارزش‌های دینی اعم از ظلم و ستم، بدعت‌ها، رواج سنت‌های غلط، پیروی کورکورانه از آداب و رسوم پیشینیان در جامعه اسلامی به مبارزه پرداخته و ملت را به سوی سعادت، عدالت و حاکمیت ارزش‌های الهی، با پیروی آگاهانه و همراه با تفکر و تعمق و اندیشه رهنمون می‌دارد.

پلیس‌گری اجتماعی: دخالت مردم در پیش‌گیری

آموزه زیر بنایی در راهکارهای جدید پیش‌گیری از جرم، آن است که بدون همکاری جامعه نمی‌توان فرایند پیش‌گیری از جرم را به شکلی مؤثر صورت داد. بر این اساس صاحب نظران معاصر این حوزه، افراد، گروه‌ها و مجموعه واحدهای اجتماعی را دست‌اندرکار تأمین امنیت در جامعه به حساب می‌آورند، و می‌کوشند تا این نگرش را در قالب برنامه‌ها و راهکارهایی خاص، صورت اجرایی ببخشند برنامه‌هایی که از جمله آنها می‌توان به برنامه «پلیس‌گری اجتماعی» اشاره کرد که کوشیده است تا نوعی سیاست پیش‌گیری خاص را با به کار گرفتن نیروهای مردمی در خلال چهار راهکار، به مرحله اجرا درآورد، که عبارتند از:

۱. مشاوره ۲. سازگاری ۳. بسیج ۴. پردازش مشکل.

۱. راهکار مشاوره

راهکاری با محتوای پدید آوردن ساختارهای جدید برای بررسی اولویت‌ها و راهکارهای پیش‌گیری است که با تکیه بر هم‌فکری اعضای جامعه و عمق بخشیدن به تماس‌های مردم و دست‌اندرکاران از طریق برگزاری همایش‌های مستمر، و در قالب تشکیل گروه‌هایی خاص به نام «کمیته‌های مشورتی» صورت می‌پذیرد. کمیته‌هایی که چهار وظیفه زیر را بر عهده دارند:

الف) پلیس را در مورد نیازها و مشکلات محل راهنمایی کند.

ب) آموزش‌های لازم را در خصوص جرم و بی‌نظمی به مردم ارائه دهند. با برگزاری همایش‌هایی خاص در تشویق مردم به همکاری در ایجاد امنیت عمومی بکوشند و داوطلبان این نوع همکاری را نام‌نویسی کنند.

۱. محمدرضا طالبان، مقایسه امر به معروف و نهی از منکر با نظارت اجتماعی، ص ۱۸.

ج) امکان انتقاد رودر روی مردم از پلیس و پاسخ‌گویی آن نهاد را بدون مزاحمت و کاغذ بازی‌ها فراهم آورند.

د) پلیس را از نارسایی‌ها و کاستی‌ها و هم‌چنین از موفقیت تلاش‌های خود آگاه سازند.

۲. راهکار سازگاری

در راهکار سازگاری، این اصل مورد توجه قرار می‌گیرند که نیازهای انتظامی مواجهه با کجروی، از مکانی به مکان دیگر متفاوت است. بر این اساس این راهکار را انواعی از اقدامات پلیس شکل می‌دهد که محتوای آن برنامه‌ریزی در جهت پیش‌بینی فعالیت‌های قانونی خاص به تناسب موقعیت‌ها، مکان‌ها و مردم و هم‌چنین فراهم ساختن زمینه اجرای آنها است.

۳. راهکار بسیج

راهکار بسیج نیز از جمله عملی‌ترین راه‌های افزایش منابع مواجهه با جرم و کجروی به حساب آمده، و به دلیل هزینه‌های بالای افزایش حضور پلیس و فشارهای وارد بر بودجه دولتی مورد توجه قرار گرفته است. در این راهکارها، نیروی پلیس همت خود را مصروف دخالت دادن نیروهای مردمی در امر پیش‌گیری می‌سازد، و برابر بهینه‌سازی این تلاش‌ها نیز تجربه حرفه‌ای خود را در جهت رهبری آن به کار می‌گیرد.

معروف‌ترین برنامه تدوین شده در این خصوص نیز برنامه «سه بزرگ» است که در سه مرحله «نظارت همسایگان» «عملیات شناسایی» و «تحقیقات امنیتی» طراحی شده و فعالیت‌های خود را در محورهای زیر سامان داده است.

مستلزم همایش همسایه‌ها است، در آن اطلاعات تبادل می‌شود از مردم خواسته می‌شود که مواظب رفتارهای مشکوک باشند و آنها را به پلیس گزارش دهند. هم‌چنین بر اموال شخصی، شماره شناسایی مشخصی بزنند و در جهت بهبود امنیت توجه بیشتری به اماکن مسکونی و تجاری مبذول دارند. در تلاش‌های جدید راهکار بسیج نیز عنصر حمایت از بزه‌دیدگان و شاهدان در نظر قرار گرفته است. با بزه‌دیدگان ابراز همدردی می‌گردد، در مورد حفظ اسرار و بایگانی ادعاهای محرمانه بدانان اطمینان داده می‌شود، منابعی در جهت ارائه کمک‌های مالی و دیگر حمایت‌های پیش‌بینی می‌شود و....

۴. راهکار پردازش مشکل

در راهکار پردازش مشکل هم افراد تشویق می‌شوند تا به بهره‌گیری از آموزش‌های لازم، به انجام فعالیت‌های مؤثر در شرایط بحرانی ارتکاب جرم پردازند، و از این طریق مدت

زمان بیشتری را برای اقدامات مؤثر پلیس فراهم آورند و محدوده واکنش‌های ممکن آن را گسترش دهند، این راهکار هم چنین به تحلیل نیازها و برآورد فعالیت‌ها می‌پردازد که پلیس و جامعه می‌توانند آن را در راستای هر چه کارآمدتر ساختن مبارزه با جرم و کجروی به انجام برسانند.^۱

ضمانت‌های اجرایی در جامعه اسلامی

ضمانت‌ها را می‌توان به دو قسم تقسیم کرد: یکی ضمانت درونی و دیگری ضمانت بیرونی است. ضمانت درونی همان ایمان است. ایمان مذهبی، خودخواهی و خودپرستی را که، منشأ بسیاری از انحرافات است تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد و ایمان به عنوان یکی از عوامل مهم و تعیین‌کننده افعال و رفتار انسان مطرح است و این ایمان را به چند قسمت می‌توان تقسیم کرد که عبارتند از:

الف) ایمان به خدا: نقش قابل توجهی در جلوگیری از انحرافات دارد.

ب) ایمان به پیامبران و امامان: از تعالیم، مواظب، نصایح و هشدارهای آنها متأثرند.

ج) ایمان به معاد: مسلمانان معتقدند اعمال و رفتار انسان‌ها در دادگاه عدل خداوند عرضه می‌گردد.

د) ایمان به سعادت حقیقی: مسلمانان قرب به خدا را سعادت حقیقی می‌شمارند و بهره‌مندی از امکانات مادی را زودگذر و ناچیز می‌پندارند.

ه) ایمان به وجود ابلیس: مسلمانان به وجود ابلیس به عنوان موجودی پلید و اغواگر و گمراه‌کننده باور دارند و معتقدند که او با وسوسه‌های خود و سوء استفاده از ضعف‌های انسان، افراد را به اعمال زشت فرا می‌خواند. در سایه ایمان مذهبی، عمل به هنجارهای اسلامی در عین اینکه منطبق با مصالح و منافع جامعه است، با منابع تک‌تک افراد هماهنگی کامل دارد و بدین روی می‌توان انتظار داشت که مؤمن به راحتی قابل اصلاح باشد و با کم‌ترین تذکری رفتار خود را تغییر دهد و هنجارهای دینی را رعایت کند.

ضمانت‌های بیرونی هم به دو دسته تقسیم می‌شود: الف) مجازات (تنبيه) ب) پاداش.

الف) مجازات در جامعه اسلامی: مجازات به صورت‌های مختلف تقسیم می‌شود که عبارتند از:

۱. دیریند، پلیس آینده، ترجمه غلامرضا زندی، ص ۱۱۴-۱۶۲، به نقل از علی سلیمی و محمد داوری،

۱ و ۲. رجم و اعدام: رجم (سنگسار کردن) اعدام، شدیدترین مجازات‌هایی است که نظام اسلامی برای متخلفان در نظر گرفته است. رجم در مورد زناى محصنه انجام می‌شود. در مورد لواط، زناى به عنف، زناى با محارم، شراب‌خواری، سرقت پس از بار سوم، با اجرای رجم و اعلام منبع جنایت و عامل شیوع این‌گونه جرم‌ها از بین می‌رود، افراد جامعه و به خصوص کسانی که زمینه ارتکاب این‌گونه اعمال را دارند درس عبرت می‌گیرند و به آسانی مرتکب این‌گونه اعمال نخواهند شد.

۳. قصاص (مقابله به مثل) ۴. قطع دست و پا ۵. شلاق ۶. دبه ۷. زندان ۸. مجازات‌های مرتبط به امر به معروف و نهی از منکر ۹. کفاره (به عنوان مجازات ترک بعضی از واجبات).
 ۱. پاداش‌های دنیوی: مجموعه وسیعی از پاداش‌های مالی و اجتماعی را دربر می‌گیرد که جامعه اسلامی، متناسب با عملکرد افراد در جهت ترغیب و تشویق بیشتر آنها با هنجارها به آنان داده می‌شود.

۲. پاداش معنوی و اخروی:

الف) قرب به خدا و رضایت الهی: مسلمانان سعادت واقعی و کمال نهایی را در قرب به خدا می‌دانند، این بهترین پاداش است که می‌تواند موجب رعایت دقیق هنجارهای دینی را فراهم آورد.

ب) پاداش‌های اخروی مانند بهشت، قصرها، غذاها و لباس‌ها است.

چهار دسته بیش‌ترین سهم را در نظارت و بازداري جامعه اسلامی از انحراف و کجروی دارند: ۱. رهبر جامعه (حاکم اسلامی) ۲. سازمان‌های قضایی و انتظامی ۳. والدین ۴. افراد باایمان (آمران به معروف و ناهیان از منکر) که می‌توان گفت ستادهای پیش‌گیری و حفاظت اجتماعی می‌تواند به عنوان دسته چهارم قرار گیرد و با توجه به شروط امر به معروف و نهی از منکر که عبارتند از آگاهی، احتمال تأثیر، فقدان زیان و قصد تکرار می‌باشد، می‌تواند ضمانت اجرایی مناسبی باشد.

نتیجه

- بین هنجارها و نظارت اجتماعی رابطه وجود دارد، هر چه هنجار دینی در جامعه بهتر تحقق پیدا کند، از طریق امر به معروف و نهی از منکر، نظارت و کنترل اجتماعی به وجود می‌آیند و جامعه به سمت نظم اجتماعی حرکت می‌کند در نتیجه میزان جرایم کاهش می‌یابد.

– واجبات، محرّمات، مستحبات و مکروهات نمایانگر هنجارها هستند، در واقع این چهار قسم راهنمای اعمال و رفتار فرد مسلمان می‌باشد و از طریق امر به معروف و نهی از منکر قابل احیا است.

– اعمال هنجار دینی در جامعه توسط مکانیسم‌های غیررسمی کارایی بیشتری دارد، چون مقصود اصلی هنجارهای دینی ایجاد اجتماعی صالح و تأمین سعادت واقعی انسان‌ها است و بر ضمانت‌های معمولی از ضمانت‌های اجرایی دیگری هم‌چون مجازات و پاداش‌های اخروی برخوردار است و هم‌چنین هنجارهای دینی از سوی خداوند بوده و نسبتاً ثابت است و در جوامع دینی هم رابطه افراد با یکدیگر و هم رابطه افراد با خداوند مد نظر است؛ بنابراین، تقویت هنجار دینی در جامعه، زمینه کنترل و پیش‌گیری و حفاظت اجتماعی را به وجود می‌آورد.

– شیوه کنترل اقناعی در پیش‌گیری و حفاظت اجتماعی نقش به‌سزایی دارد.
– کارکردهای اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر که منجر به کنترل‌های اجتماعی می‌گردد.

– دخالت مردم در پیش‌گیری از طریق (راهکار مشاوره، سازگاری، بسیج پردازش مشکل) زمینه کنترل را مهیا می‌کند.

– ضمانت‌های اجرایی درونی (ایمان به خدا، ایمان به پیامبران و امامان، ایمان به معاد، ایمان به سعادت حقیقی، ایمان به وجود ابلیس) از طریق مکانیسم امر به معروف و نهی از منکر، زمینه کنترل و نظارت اجتماعی را ایجاد می‌کند، پیش‌گیری و درمان بسیار راحت‌تر صورت می‌گیرد.

ژوبشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه.
۳. آنسل، مارک، دفاع اجتماعی، ترجمه محمد آشوری و علی حسین نجفی ابرندآبادی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۰.
۴. بشیریه، حسین، جامعه‌شناسی سیاسی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۶.
۵. بیلی - دیوید ه، پلیس آینده، ترجمه غلامرضا زندی، تهران، معاونت آموزش ناجا، ۱۳۷۹.
۶. چلبی، مسعود، جامعه‌شناسی نظم، تهران، نشر نی، ۱۳۷۵.
۷. دورکیم، امیل، قواعد روش جامعه‌شناختی، ترجمه علی محمد کاردان، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۸.
۸. روشه، گی، جامعه‌شناسی تالکوت پارسنز، مجموعه بزرگان علوم انسانی (۲)، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، تهران، نشر تیان، ۱۳۷۶.
۹. ستوده، هدایت‌الله، آمیج‌شناسی اجتماعی، تهران، انتشارات آوای نور، ۱۳۷۶.
۱۰. سلیمی، علی و داوری، محمد، جامعه‌شناسی کجروی، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۰.
۱۱. طالبان، محمدرضا، مقایسه امر به معروف و نهی از منکر با نظارت اجتماعی، معاونت پژوهشی سازمان تبلیغات اسلامی، تحقیق منتشر نشده، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی (بی تا).
۱۲. کوئن، بروس، درآمدی به جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، نشر نی، ۱۳۷۵.
۱۳. کی‌نیا، مهدی، مبانی جرم‌شناسی، جامعه‌شناسی جنایی (بخش اول: کلیات و روش تحقیق)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۰، ج ۲.
۱۴. محقق حلی (ابولقاسم نجم‌الدین جعفر بن حسن)، شرایع الاسلام، بیروت، مؤسسه الوفاء ۱۴۰۳ق.
۱۵. وثوقی، منصور و نیک‌خلق، علی‌اکبر، مبانی جامعه‌شناسی، تهران، انتشارات خردمند، ۱۳۷۰.